

LECTIO PRAECURSORIA

Jens Grandell

Från ett årtionde i Finland. August Schauman, republikanism och liberalism 1855–1865

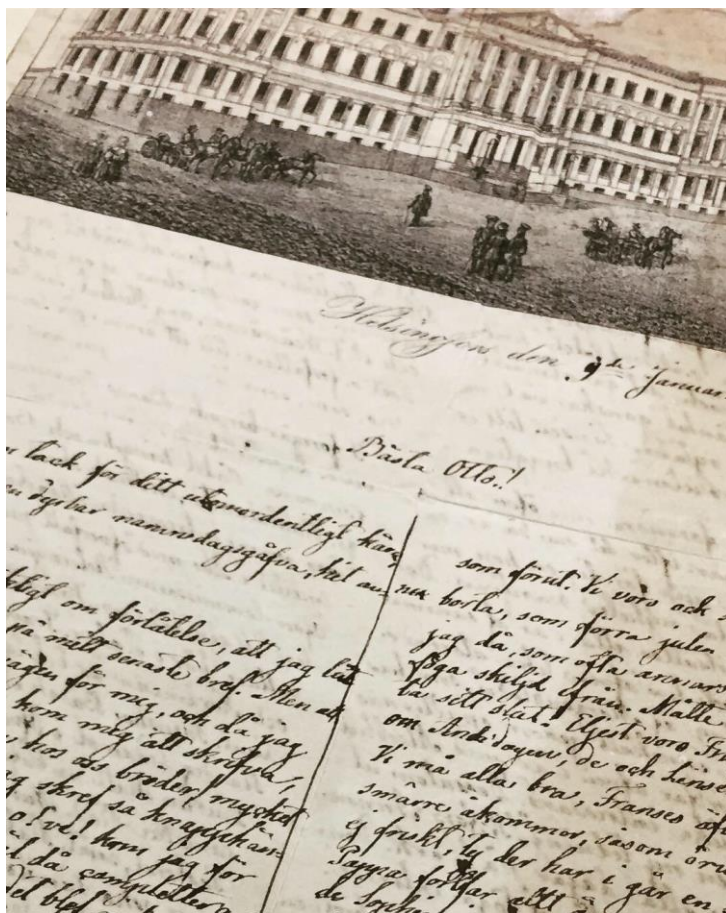
Republicanism is not the phantom of a deluded imagination. On the contrary, laws, under no form of government, are better supported, liberty and property better secured, or happiness more effectually dispensed to mankind.

Republikanism är inte ett fantasifoster skapat av en vilseledd fantasi. Tvärtom, under inget annat styrelseskick än republikanism är lagarna mer effektivt underbyggda, frihet och egendom bättre garanterade, eller lycka mer effektivt fördelad till mänskligheten.

De här raderna skrev George Washington i ett brev till politikerkollegan Edmund Pendleton år 1795. Washington var övertygad om att Förenta staterna skulle komma att överbevisa engelsmännens förutsägelse att USA utan brittisk protektion och brittiskt styre stod inför ett tillstånd av anarki. Den amerikanska revolutionen, baserad på republikanska ideal om självstyre och medborgerlighet, blev som vi i dag vet en framgång utan historiskt like – även om dagens USA pekar på det nordamerikanska samhällsbyggets inbyggda svagheter. George Washington fick hur som helst rätt vad gällde frigörelsen från briter, och från och med det sena 1700-talet var det länge Förenta staterna som bar den republikanska fanan med största framgång och som ledde den demokratiska utvecklingen världen över. Zoomar vi sedan ut från USA och det sena 1700-talet och in på 1800-talets Helsingfors, närmare bestämt på journalisten och lantdagsmannen August Schaumans arbetsrum finner vi tre porträtt hängande på väggen. I mitten ser vi hans fru Maria Kuhlman och på var sin sida av henne den nyssnämnde presidenten George Washington respektive Daniele Manin – den venetianske republikanen som ledde en framgångsrik men kortvarig revolution mot Österrike år 1848. Något i den här bilden fångade genast mitt intresse och den fick mig att ställa mig frågan om det har funnits republikanskt tänkande i 1800-talets Finland. Den ideologiska kopplingen mellan presidenterna Washington och Manin var så uppenbar att den inte kunde ignoreras. De här två porträtten kan inte ha hängt på en av 1800-talets främsta finländska opinionsbildares vägg av ren slump. Det stod klart för mig att de har haft en djupare innebörd – en innebörd som kanske hittills hade gått den historiska forskningen förbi. Att så eventuellt skett är inte särskilt konstigt om man tänker sig den stora berättelsens ofta allt överskuggande tendenser – fennomanins och svekomanins genomslag på 1800-talet har ofta stått i berättelsens förgrund på bekostnad av liberalismen och i ännu högre grad republikanismen. För att få syn på historiska fenomen i marginalerna är det biografiska angreppssättet ofta en beaktansvärd strategi.

I min avhandling undersöker jag hur det republikanska och det liberala tänkandet i mitten av 1800-talet kommer till uttryck hos August Schauman och hur det här förhåller sig till den bredare historiska kontexten, till fennomanin, till skandinavismen och till utvecklingen av det finländska medborgarsamhället. August Schauman, född 1826 i Helsingfors till en adelsfamilj med rötter i Balttyskland, var kort sammanfattat en samhällspåverkare och opinionsbildare med tidningspressen, föreningsväsendet och senare också lantdagen som forum för idéspredning. Som relativt förmögen hade han möjlighet att resa jämförelsevis mycket och han kom att vistas utomlands under längre perioder. Med vaket öga observerade han sin omgivning – för honom var tidningsläsandet genomgående ett centralt led i hur han bildad sig en uppfattning om olika samhällen och om rådande stämningar. Han betraktade tidningen som ett av medborgarsamhällets viktigaste attribut – han hade anammat förståelsen av tidningen som en möjliggörare av kommunikation medborgare och styrande emellan och som ett forum för samhällsdebatt. I stället för att kommunikationen skedde uppifrån ned, såsom det traditionsenligt hade gått till i det monarkistiska ståndssamhället, skulle hierarkierna nedmonteras och alla ha en möjlighet att delta i utformandet av det allmänna bästa.

När August Schauman år 1885 sålde *Hufvudstadsbladet* till Arthur Frenckell hade han varit journalist i över 30 år. Från Schaumans tid på tidningen *Morgonbladet* i 1850-talets början hade mycket hunnit ändras i storfurstendömet Finland. Ett mer modernt samhälle växte fram med tilltagande hastighet och i takt med det utvidgades medborgarnas handlingsutrymme. Den här utvecklingen fick sin näring från olika aktuella idéer och ideal som höll på att omforma världen och som utmanade den etablerade samhällsordningen. Med andra ord påverkades även det perifera Finland av de stora ismerna, vilka formade den utveckling som har utmynnat i den västerländska samhällsform som utgör grunden för vår nuvarande verklighet. De ismer som jag här syftar på är liberalism och republikanism. Två i vissa avseenden nära varandra liggande ideologier om frihet, om idealsamhället och om förhållandet mellan medborgare och stat.

Brevväxling och det skrivna ordet intog en central plats i August Schaumans idébildning. Den mest omfattande korrespondensen förde han med brodern Berndt Otto Schauman. Bild: Jens Grandell.

När man ser på Finland kan man inte studera liberalism och republikanism fränkopplat från nationalism och fennomani. När de två studenterna Oscar Toppelius och August Schauman sommaren 1845 reste via Borgå till Savolax för att där studera finska var deras motiv färgade av den nationella rörelsen och av tidsperiodens starka fennofili. Bakom Toppelius och Schaumans resa fanns en idé om individens potential att driva på den samhällsliga och politiska utvecklingen utanför statsmaktens hägn – den här tidens studenter började ta initiativet i egna händer och utmanade samtidigt statsapparaten maktkapital och den etablerade ordningen. På det här sättet gjorde sig undersåtar småningom till medborgare. Viktig i sammanhanget var också föreningarna i vilka man samlades för att verka för gemensamma mål – enligt den politiske teoretikern Alexis de Tocqueville fungerade föreningsväsendet som en propp mot despotism.

August Schauman som han kändes igen i Helsingfors gatubild på 1860-talet. Bild: Historiska bildsamlingarna, Museiverket.

August Schauman var en synlig aktör i det finsknationella projektet kring mitten av 1800-talet. Hans far Carl Schauman var tidig medlem av Finska Litteratursällskapet – precis som hans söner Frans, Otto och August senare kom att bli invalda i sällskapet. August Schauman var

dessutom sällskapets kassör och lyfte också i sina tidningar regelbundet fram olika frågor i anslutning till den finska kulturen och dess utveckling. Utan en förståelse för den här sidan av August Schaumans ideologiska profil skulle helheten bli suddig och missvisande. Det här är en av de centrala teserna av min avhandling. Gränserna mellan fennomani och liberalismen är helt enkelt inte så strikt dragna som det ofta har gjorts gällande, vilket i mångt och mycket beror på de historiska aktörernas egna uppfattningar.

Jag vill igen ta er tillbaka till 1800-talets Helsingfors, närmare bestämt till Mejlans år 1856. Ett litet sällskap har samlats för att ta farväl av sin skäggprydda vän, som är stadd på en längre utomlandsresa till den europeiska kontinenten. Under kvällens lopp uppstår en smärre dispyt om hur man ska förhålla sig till de finnar som av politiska orsaker har överflyttat till Sverige. Johan Vilhelm Snellman menar att det är opatriotiskt att lämna sitt fosterland, medan August Schauman argumenterar för att förhållandena i Finland är sådana att det omöjligt går att föra den offentliga diskussion som skulle behövas för att styra landet framåt. De två tar slutligen farväl i vänliga tecken, men scenen är hur som helst lagd för några av de häftigaste tidningsdebatter som Finlands 1800-talshistoria känner till. In i den här lilla episoden ur August Schaumans biografi kan man i min mening läsa många centrala huvuddrag i tidens idélandskap.

Här finns den öppnande världen i form av Schaumans stora resa efter Krimkriget, här finns diskussionen om vad som är patriotism och om hur man bör agera för sitt fosterlands bästa, här finns Finlands förhållande till Sverige och dessutom finns här det personliga elementet i form av två av tidens mest framstående publicister som för en politiskt sett ömtålig diskussion i det privata, borta från lyssnande öron och observerande ögon. På sätt och vis är det här en förtätning av min avhandlings mest centrala tematik – människor, platser, idéer och påverkning.

Det var också högst avsiktligt som jag nyss hänvisade till August Schauman som den skäggprydda vännen. När man studerar en historisk tidsperiod genom en individ kan man i min mening inte vara blind för själva individen som person. Läser man August Schaumans texter i form av brev, tidningsartiklar, lantdagsdiskussioner och memoarer så framträder småningom en bild av människa, med allt vad det innebär. Till det här kan man dessutom addera Schaumans fysionomi och den *persona* han skapade för sig själv. Sällsynt kännspak var han i den Helsingforsiska geografin med sitt stora skägg, cigarren och den resliga kroppshyddan – en finsk viking enligt författaren Juhani Aho. Särskilt vill jag ta fasta på skägget, denna 1800-talets symbol för motstånd mot systemet och dessutom för Schauman ett utmärkande kännetecken för att kunna avvika från massan, har jag tolkat det som. Han var aldrig den som valde att smälta in i mängden eller att följa strömmen.

Ansiktsbehåring är politiskt, lyder en fras av kulturhistorikern Christopher Oldstone-Moore, och August Schauman bekräftar sannerligen den här satsen. Fram till de misslyckade revolutionerna 1848 var ett helskägg någonting som markerade radikalitet och en utmaning av den samhälleliga ordningen. Efter 1830 års franska revolution var mustascher och skägg ett allmänt attribut för såväl europeiska socialister som liberaler i opposition mot konservatism och den traditionella ordningen. Så här förstätt blir Schaumans skägg en ytterligare markör för hans egensinnighet och politiska hållning – skägget var någonting mycket medvetet, hårig nonkonformitet, som bland annat kostade honom ett deltagande vid tronföljarens besök på det kejserliga palatset i Helsingfors år 1851.

I historien kan den enskilda individen hjälpa oss att se sådant som lätt hamnar i skymundan om man enbart ser till de övergripande strukturerna och ideologierna. Den biografiska metoden, eller snarare utgångspunkten, som ligger som grund för min avhandling är uttryckligen ett sätt att nyansera och bredda vår förståelse av en viss tidpunkt i historien. En person i händelsernas mitt såsom August Schauman fungerar som ett prisma som refrakterar historiens ljus och blir en representant för tiden. Men individen inte bara återspeglar sin tid utan likaså påverkar hon den. I den här kombinationen ligger det biografiska synsättets styrkor.

Genom att ställa individen i centrum för min avhandling lyckas jag kasta ljus på liberalismens genombrott i Finland och hur fragmenterad den här utvecklingen egentligen var. En viktig utgångspunkt för min forskning var att först klargöra vad begreppet liberalism innebär i ett 1800-talsperspektiv och att sedan se hur August Schauman, som traditionellt har betraktats som en av den finländska liberalismens *grand old men*, passar in i den liberala kontexten. En utmaning är förstas själva liberalismens ideologiska bredd och dess komplexa historia. Schauman hade utan tvekan anammat många av liberalismens kärnbegrepp såsom frihet, individualitet, framstegstro och en begränsad och ansvarig maktapparat. Men samtidigt står det klart att Schaumans tänkande också innehåller begrepp och idéer som snarare tillhör en republikansk tradition än en liberal dito. Framhävandet av dygden och den republikanska patriotismen är ett tydligt uttryck för det här, liksom det republikanska jämlikhetsidealet och det framträdande medborgaridealet i en klassisk republikans anda. Schaumans texter erbjuder på det här sättet historikern en inblick i en föreställningsvärld där de liberala, republikanska och patriotiska språken möts och bildar en utgångspunkt för samhällspåverkning och opinionsbildning.

Det är inte sällan som liberalismen har sammankopplats framför allt med den anglosaxiska världen, men i den här avhandlingen visar jag på det franska inflytandets betydelse, precis som historikern Helena Rosenblatt i den tankeväckande studien *The Lost History of Liberalism* från år 2018. De tidiga franska liberalerna Benjamin Constant, Madame de Staël och Alexis de Tocqueville stod ideologiskt sett långt ifrån en senare, framför allt anglosaxisk, liberalism som betonat en atomistisk individualism och minimal stat. Dessa tidiga franska liberaler ansåg att människan hade rättigheter på grund av att hon hade plikter och de pekade med ett varningens finger på de faror som var förknippade med egennytta – här är Tocqueville ett talande exempel med sitt betonande av medborgarnas samhällliga och politiska deltagande. Det här är fråga om en positiv uppfattning av frihet – frihet att delta, frihet att göra saker, det som Constant kallade för ”antik frihet” i motsats till ”modern frihet” – frihet från. Med en påtaglig iver över en stark insikt från en parisisk föreläsningssal skrev August Schouman till brodern Otto Schouman: ”hvad den sanna friheten är, att den icke blott skänker rättigheter, utan att den äfven ger pligter och fordrar medborgerliga dygder”. Endast genom att delta som medborgare i skapandet av det gemensamma bäst kunde man uppnå sann frihet. Den här tesen i gränslandet mellan republikanism och tidig fransk liberalism fungerade som en ledstjärna och grundsten för August Schoumans hela idévärld.

Vi vet fortfarande försvinnande lite om republikanismens historia i Finland. Det är klart att den här idétraditionen inte hade särskilt goda förutsättningar att slå rot i 1800-talets hårt kontrollerade finländska offentlighet. Det betyder hur som helst inte att ett republikanskt ideal skulle ha varit totalt frånvarande från det finländska idélandskapet, vilket jag visar i min avhandling. Ett intressant framtida forskningsspår vore utan vidare ett helhetsgrepp på den republikanska traditionen i Finland ur ett historiskt perspektiv, och detsamma gäller för all del liberalismen. Finland är ett av de få västeuropeiska länder som fortfarande saknar ett översiktsverk över liberalismens historia ur ett nationellt perspektiv. Tala om att vinnarna skriver historien!

Jag vill avsluta denna lectio med att citera Ernst Renan – ett citat som för övrigt hittas på titelbladet till republikanen Georg Schoumans verk *Kampen om statskicket i Finland 1918* – citat lyder:

*”Villkoret för att få rätt i framtiden
Är att vid vissa tillfällen veta att finna sig i att icke vara på modet.”*

FM Jens Grandells avhandling i historia ”Från ett årtionde i Finland. August Schouman, republikanism och liberalism 1855–1865” framlades för offentlig granskning vid Helsingfors universitet 9.10.2020. Opponent var docent Henrik Knif (Åbo Akademi) och kustos var professor Henrik Meinander (Helsingfors universitet).

Doktorsavhandlingen är tillgänglig på adressen <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/318252> och den kan beställas i tryckt form från Vetenskapsbokhandeln <https://www.tiedekirja.fi/default/fran-ett-artionde-i-finland.html>.